

UNIwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu
Katedra Medycyny Społecznej
Zakład Epidemiologii i Higieny

ul. Święcickiego 6
60-781 Poznań

tel. 061 8546795, 8546490, 8546793
e-mail: epidemiologia@ump.edu.pl

L.dz.31/ZEiH/24

Poznań 25.04.2024 r.

Prof. dr hab. n. med. Barbara Stawińska-Witoszyńska
Zakład Epidemiologii i Higieny Katedry Medycyny Społecznej
Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego
w Poznaniu

Recenzja

rozprawy na stopień doktora w dziedzinie nauk medycznych i nauk o zdrowiu
w dyscyplinie nauki o zdrowiu
mgr Wojciecha Marka Kapąły

pt.: „Postawy i zachowania młodzieży w Polsce wobec substancji psychoaktywnych”
napisanej pod kierunkiem

dr hab. n. med. i n. o zdr. Pauliny Wojtyły-Buciory, prof. Uniwersytetu
Kaliskiego.

Przedstawiona mi do recenzji praca została skonstruowana zgodnie z wymogami dla prawidłowego układu dysertacji. Zawiera 213 stron, podzielonych na 7 głównych rozdziałów, streszczenie w języku polskim i angielskim, wykaz piśmiennictwa oraz aneks zawierający spis rycin, spis tabel i wzór kwestionariusza ankiety użytego do badań.

Po zapoznaniu się z treścią rozprawy przedstawiam Wysokiej Radzie moją opinię.

Temat wybrany przez doktoranta uważam za bardzo ważny i trafny. Używanie substancji psychoaktywnych we współczesnym świecie stanowi poważny problem społeczny, związany z zagrożeniem dla zdrowia i życia oraz rozpowszechnieniem tego zjawiska, które dotyczy głównie populacji młodych dorosłych i młodzieży. W Polsce, podobnie jak w krajach Europy Zachodniej, obserwuje się wzrost zażywania substancji psychoaktywnych na przestrzeni lat i mimo, że jako substancje psychoaktywne wskazuje się głównie narkotyki i dopalacze wiadomo, że gama tych środków, oddziałujących na ośrodkowy układ nerwowy i bezpośrednio wpływających na funkcje mózgu, jest znacznie większa.

W krótkim wstępie Doktorant przedstawił ogólnie założenia i cele pracy oraz treści części teoretycznej i doświadczalnej dysertacji. Bardzo szczegółowa część teoretyczna stanowi

syntetyczny przegląd piśmiennictwa związanego z tematyką pracy Doktoranta i uwzględnia definicje i rodzaje substancji psychoaktywnych, drogi przyjmowania substancji psychoaktywnych oraz sposób pozyskania ich przez młodzież i dorosłych. Doktorant przeanalizował także między innymi wpływ czynników ochronnych i czynników ryzyka na podatność młodego człowieka na zażywanie środków psychoaktywnych, przyczyny stosowania tych środków z uwzględnieniem kontekstów społeczno- kulturowych, rodzinnych, rówieśniczych oraz uwarunkowań indywidualnych, a także objawy i skutki stosowania różnych środków psychotropowych. Początek pierwszego zdania w 1 podrozdziale o nazwie „Substancje psychoaktywne- zarys problemu” i rozdziału pt.: „Substancje psychoaktywne w literaturze przedmiotu”, brzmiący: „Substancje psychoaktywne (narkotyki)”, traktuję jako przypadkową pomyłkę Doktoranta, który później wykazał się bardzo dobrą znajomością rodzajów i podziału substancji psychoaktywnych.

Cel pracy

Doktorant wyznaczył sobie 6 poprawnych celów pracy, z których pierwszy stanowiła analiza różnic i podobieństw uzyskanych wyników z badań ogólnopolskich przeprowadzonych w 2017 roku i badań przeprowadzonych w 2023 roku na terenie powiatów województwa wielkopolskiego. Powyższy cel można potraktować jako cel główny, a pozostałe 5 uznać za cele szczegółowe. W ostatnim celu pracy: „Określenie czy istnieją różnice pomiędzy dziewczętami a chłopcami w temacie ulegania wpływom rówieśniczym, wyrażania odmowy przyjęcia narkotyku, wydawania pieniędzy na zakup dopalaczy oraz doświadczania nieprzyjemności związanych z przyjmowaniem tych substancji”, proponuję zastąpienie sformułowania „w temacie ulegania” dwoma wyrazami- „w uleganiu”.

Metodyka badań oraz opracowanie statystyczne wyników zostały dobrze dopasowane do realizacji zamierzonych przez Doktoranta celów badań. W 2023 roku użyto tego samego anonimowego kwestionariusza ankiety co w 2017 roku, obejmującego 40 pytań między innymi na temat dostępności i częstości używania narkotyków i dopalaczy, przyczyn zażywania tych środków i następstw wynikających z ich konsumpcji, a wyniki obu badań podlegały takiej samej analizie statystycznej. Na realizację badań za pomocą tego kwestionariusza ankiety zgodę wyraziła Komisja Bioetyczna Instytutu Medycyny Wsi w Lublinie. Warto wspomnieć, że mgr Wojciech Marek Kapala należał do zespołu naukowo- badawczego powołanego przy GIS do przeprowadzenia ogólnopolskich badań w 2017 roku i dysponował bazą danych, które zostały po raz pierwszy opracowane statystycznie dla celów tej dysertacji.

Przed prezentacją wyników Doktorant przedstawił charakterystykę badanych grup w 2017 i 2023 roku na podstawie wybranych danych społeczno- demograficznych, które uzyskał od ankietowanych dzięki pytaniom metryczkowym kwestionariusza. W ogólnopolskim badaniu z 2017 roku brała udział losowo wybrana, randomizowana grupa 6044 uczniów gimnazjum w wieku 14-15 lat oraz 17-18-letnich uczniów liceów, techników i szkół zasadniczych. Do analizy statystycznej zakwalifikowano 5545 kwestionariuszy prawidłowo wypełnionych przez respondentów. W 2023 roku w badaniu uczestniczyli uczniowie pomiędzy 13 a 19 rokiem życia, z tych samych typów szkół o 6 lat wcześniej, z wyjątkiem gimnazjum. Przeprowadzenie badań w okresie trzech miesięcy na terenie 21 szkół wylosowanych z 35 powiatów w Wielkopolsce, nawet w formie on-line oraz uzyskanie przez Doktoranta 1292 poprawnie wypełnionych kwestionariuszy ankiet, świadczy o umiejętności prowadzenia tego typu badań empirycznych.

Wyniki

Zaletą tej pracy jest także forma przedstawienia wyników, które podzielono tematycznie, zgodnie z kolejnością zadawanych pytań na następujące zagadnienia: samoocena uczniów, sytuacje trudne i problemy w ocenie uczniów, substancje psychoaktywne w opinii uczniów, uczniowie i ich otoczenie w kontekście substancji psychoaktywnych, wiedza uczniów o substancjach psychoaktywnych oraz pozyskiwanie substancji psychoaktywnych przez uczniów. Odpowiedzi respondentów na poszczególne pytania zaprezentowano równocześnie dla obu badań. Opisanie całości wyników z 2017 roku, a następnie z 2023 roku utrudniłoby ich interpretację. Kierując się tą samą zasadą (kolejnością zagadnień tematycznych) w rozdziale V pt.: „Podsumowanie”, Autor przedstawił różnice i podobieństwa uzyskanych rezultatów w badaniach z 2017 i 2023 roku. Niestety wyniki badań wskazują na wzrost odsetka młodzieży, niezależnie od płci, która w sytuacji trudnej pije alkohol i zażywa środki odurzające, a zmniejszenie się odsetka uczniów szukających w takich okolicznościach porady u innych osób. Na przestrzeni ostatnich lat zmieniła się hierarchia pobudek skłaniających młodzież do brania narkotyków. W 2017 roku na pierwszym miejscu była to chęć upodobnienia się do grupy (67,1%) a w 2023 roku jako główny powód wskazywano problemy w domu (58,7%). Wzrósł też zdecydowanie odsetek uczniów, którzy przyczyn sięgania po dopalacze upatrują w problemach w szkole, problemach w domu oraz w samym uzależnieniu. Średnio co piąty nastolatek miał w swojej okolicy dostęp do dopalaczy zarówno w 2017, jak i 2023 roku. Zmniejszył się procent młodzieży, która przyznawała się do próbowania dopalaczy 2-5 razy oraz 6 lub więcej razy, natomiast zwiększył młodzieży deklarującej, że zażywała dopalaczy tylko jeden raz. Wśród tych osób było więcej dziewcząt.

Wyniki badań z 2023 roku wykazały bardzo niepokojące zjawiska, jak niższa średnia wieku, w którym młodzież po raz pierwszy próbuje dopalaczy (14,2 lat vs 13,8 lat), zwiększenie się odsetka młodzieży (częściej dziewcząt), która nie kupowała dopalaczy, ale „zdobywała je w inny sposób”, częstsze przyjmowanie dopalaczy drogą iniekcji, co wiąże się z ryzykiem zakażenia HIV czy wirusami hepatotropowymi oraz wzrost zachowań agresywnych wśród dziewcząt deklarujących w momencie zdenerwowania zachowanie typu „uderzam lub niszczyć” (4,8% vs 8,3%).

Wnioski odpowiadają ogólnie założonym celom. Proponowałabym jednak różnice i podobieństwa pomiędzy badaniami w 2017 i 2023 roku bardziej wyeksponować we wnioskach, zamiast podsumowywać zdaniem: „Postawy i zachowania młodzieży względem substancji psychoaktywnych w dwóch badaniach po części są podobne, jednak w wielu aspektach także odmienne, co pokazuje, że problem postrzegania przez młodzież substancji psychoaktywnych, w tym narkotyków i dopalaczy i ich zażywania jest bardzo złożony i w krótkim okresie czasu może ulegać określonym zmianom”, choć rozumiem, że takie sformułowanie wniosku wiąże się z treścią pierwszego celu pracy. Doktorant słusznie zauważył potrzebę „systematycznego monitorowania i analizy zmian postrzegania i zachowań dotyczących substancji psychoaktywnych wśród młodzieży w skali kraju czy poszczególnych województw w celu planowania programów edukacji zdrowotnej i promocji zdrowia”, ale treść wniosków od 9-12, dotyczącą tego zagadnienia, można zamieścić w jednym, tym bardziej, że temat edukacji zdrowotnej, promocji zdrowia czy działań edukacyjno-profilaktycznych pojawił się już we wnioskach nr 3 i 5.

Dyskusja, opatrzona dodatkowym tytułem „Postrzeganie substancji psychoaktywnych przez młodzież i zachowania z nimi związane w świetle badań własnych i innych”, budzi niedosyt,

ponieważ dotyczy głównie porównania wyników dwóch badań własnych z 2017 i 2023 roku. Niestety brakuje odniesienia do innych, konkretnych badań, po których Doktorant się trochę „prześliznął”, używając określeń typu „różne badania pokazują” lub, że „własne wyniki znajdują także potwierdzenie w innych badaniach”, albo wstawiając tylko w nawiasie numery poszczególnych pozycji piśmiennictwa. A szkoda, bo dysponował zarówno wiedzą, jak i odpowiednio dobraną bibliografią. Pod podanymi numerami piśmiennictwa kryją się konkretne badania, do których można było się w dyskusji odnieść. Przykładowo pozycja nr 1 (pozwolę sobie nie podawać autorów i tytułu artykułów), przedstawia wyniki nigeryjskich badań na temat skutków zdrowotnych i uwarunkowań używania substancji psychoaktywnych wśród uczniów szkół średnich, pozycja nr 206- opisuje badania przeprowadzone na podstawie danych ESPAD na temat rozpowszechnienia używania marihuany i haszyszu przez młodzież oraz dostępności tych substancji w ostatnich 20 latach w Polsce, a także porównanie z wynikami uzyskanymi w wybranych krajach europejskich, a pozycja nr 7 omawia prospektywne badania przeprowadzone na terenie Nowego Jorku i dotyczące wczesnego zażywania konopi indyjskich (przed 14 r.ż.), jako silnego predyktora wystąpienia zaburzeń osobowości typu schizoidalnego w wieku dorosłym. Doktorant zwrócił jednak uwagę w dyskusji na ważną rzecz, mianowicie na rolę pandemii COVID-19 jako czynnika traumatycznego, zwiększającego wzrost konsumpcji zarówno legalnych, jak i nielegalnych substancji psychoaktywnych, a także na częstsze opuszczanie lekcji przez uczniów, które zdaniem Autora mogło, choć nie musiało stanowić niekorzystny „trend pocovidowy”, związany z okresowo trwającą izolacją w warunkach domowych.

Piśmiennictwo. Piśmiennictwo zostało prawidłowo dobrane do tematu pracy i liczy aż 215 pozycji, z czego 44% stanowią publikacje anglojęzyczne.

Praca została przygotowana starannie pod względem graficznym, a zamieszczone w tekście ryciny i tabele przedstawione w sposób przejrzysty. Została napisana poprawną polszczyzną, chociaż z drobnymi niezręcznościami językowymi np.:

str. 4 „Wyniki badań omówiono przy wsparciu tabel i wykresów”- zamiast za pomocą czy używając;

str.5 „Fakt, że niektóre substancje psychoaktywne są legalne podkreśla umowność definicji (substancje psychoaktywne vs narkotyki), w której określenie narkotyki ciąży ku nielegalnym i uzależniającym substancjom psychoaktywnym” – proponuję - odpowiada nielegalnym i uzależniającym substancjom psychoaktywnym;

str. 40, Tab.1- zamiast objawy psychiatryczne powinno być objawy psychiczne;

str. 75. „Analizy te wykonano wykorzystując środowisko STATISTICA 13”- może lepiej napisać po prostu program?;

str. 78 „Wykazano istotność statystyczną pomiędzy aktualnym miejscem zamieszkania badanych uczniów, a płcią kobiecą (tab. 9) - proponuję użycie płci żeńskiej, a przy porównaniu dwóch wyrażeń nie stawiamy przed „a” przecinka;

str.159 „doznali nieprzyjemności z powodu zażycia dopalaczy”- sugeruję napisać: problemy lub konsekwencje, np. zdrowotne, prawne itd.;

str. 162 chęć upodobania się do grupy - należy zamienić na upodobnienie się do grupy.

Podsumowanie

Praca napisana przez Pana mgr Wojciecha Marka Kapałę stanowi ciekawą, dobrze przeprowadzoną porównawczą analizę wyników badań przeprowadzonych w 2017 i 2023 roku, wykazującą ich podobieństwa i różnice w postawie i zachowaniu młodzieży w Polsce wobec substancji psychoaktywnych. Temat pracy ze względu na wagę i aktualność problemu został wybrany trafnie. Bardzo szczegółowo napisana, tzw. część teoretyczna pracy pt.: „Substancje psychoaktywne w literaturze przedmiotu”, świadczy o bardzo dobrej znajomości tematu, któremu Autor poświęcił badania. Doktorant wykazał się także umiejętnością prowadzenia badań ankietowych, opracowania statystycznego otrzymanych w dużej liczbie wyników oraz ich przedstawienia za pomocą przejrzystych tabel i starannych rycin, co ułatwia ich interpretację. Wnioski ogólnie odpowiadają celowi pracy, chociaż moim zdaniem należałoby je przereklamować i ta sama uwaga dotyczy (trochę powierzchownej w mojej ocenie) dyskusji. Powyższe uwagi nie umniejszają wartości przeprowadzonych badań i nie mają wpływu na pozytywną ocenę dysertacji, która oprócz walorów poznawczych zawiera także aspekt praktyczny uwzględniający konieczność stałego monitorowania sytuacji zmian postrzegania i zachowań dotyczących substancji psychoaktywnych wśród młodzieży, w celu wdrożenia odpowiednich działań profilaktycznych czy naprawczych. Na zakończenie chciałabym również podkreślić zasługującą na uznanie, dotychczasową działalność mgr pielęgniarstwa Wojciecha Marka Kapały: podnoszenie swoich kompetencji i kwalifikacji zawodowych dzięki studiom podyplomowym oraz kursom specjalizacyjnym i szkoleniom, uczestnictwo w badaniach naukowych, autorstwo lub współautorstwo książki, 21 rozdziałów w książkach i ponad 160 artykułów, z czego 113 w czasopismach branżowych oraz czynny udział w konferencjach i sympozjach naukowych.

Z przyjemnością stwierdzam, że przedłożona mi do recenzji praca autorstwa mgr Wojciecha Marka Kapały pt.: „Postawy i zachowania młodzieży w Polsce wobec substancji psychoaktywnych” spełnia wszystkie ustawowe wymogi i kryteria stawiane pracom doktorskim zgodnie z art.13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2003 r. Nr 65, poz.595 z późn.zm.) i zwracam się do Wysokiej Rady Naukowej Dyscypliny Nauk o Zdrowiu Uniwersytetu Kaliskiego im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego o dopuszczenie Pana mgr Wojciecha Marka Kapały do dalszych etapów przewodu doktorskiego.